

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 394:316.343.644(477.85)«18/19»

Іван ВОРОТНЯК

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ І СТЕРЕОТИПИ ПОВЕДІНКИ БУКОВИНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена соціопсихологічній характеристиці буковинського селянства в австрійський період. Проаналізовані особливості їхнього ставлення до праці, технічних новацій. Охарактеризовані їхнє ставлення до офіційної влади, іновірів, правові і моральні погляди, особливості сімейних відносин, релігійність.

Ключові слова: Буковина, мікроісторія, стереотипи поведінки, національний характер.

Іван ВОРОТНЯК

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ И СТЕРЕОТИПЫ ПОВЕДЕНИЯ БУКОВИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА ХVІІІ – НАЧАЛА ХХ в.

Статья посвящена социопсихологической характеристике буковинского крестьянства в австрийский период. Проанализированы особенности их отношения к труду, техническим новациям. Охарактеризованы их отношение к официальной власти, иноверцам, правовые и нравственные взгляды, особенности семейных отношений, религиозность.

Ключевые слова: Буковина, микроистория, стереотипы поведения, национальный характер.

Ivan VOROTNYAK

THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT AND PATTERNS OF BEHAVIOR BUKOVYNIAN PEASANTRY XVIII – EARLY XX CENTURIES

This article is dedicated to sociopsychological characteristics Bukovynian peasants in Austrian period. The features of their attitude to work, technical innovations. Author examined their relationship to the official authorities, infidels, legal and moral views, especially family relationships, religion.

Keywords: Bukovina, Microhistory, patterns of behavior, the national character.

В умовах сучасної історичної науки постає необхідність дослідження не стільки історичного розвитку того чи іншого місця, скільки просторів культури. Така необхідність неминуче спричиняє потребу в нових підходах і в новій дослідницькій проблематиці. На думку сучасних дослідників, у першу чергу варто говорити про історико-культурний підхід, який переносить акцент з аналізу процесів на аналіз структур, з лінійного істо-

ричного метанаративу на локальні соціокультурні локуси [18]. Одним із таких локусів виступає Буковина як історико-етнографічний регіон, у минулому заселений представниками різних етнічних груп. З числа етнічних спільнот увагу дослідників привертають русини (українці), які разом з представниками східнороманського етносу здавна проживали на території краю. Вивчення історії, культури та побуту українців Буковини розпочалося ще в середині XIX ст. і триває понині. Однак у переважній більшості науковці вивчали окремі аспекти культури і побуту, звертаючи в основному увагу на матеріальну [15, 16] та духовну культуру [13, 29-36], побіжно торкаючись питань, пов'язаних з особливостями національного характеру, менталітету та стереотипів поведінки у повсякденному житті. Останнім часом ментальність населення Буковини стала предметом зацікавлення істориків. У зв'язку з цим варто назвати дослідження А. Гостюк і О. Козак [14], присвячене аналізу молдавських літописів і описів XV – XVIII ст. як джерела для реконструкції ментальності жителів Буковини. Даного питання частково торкнувся М. К. Чучко, який у своєму фундаментальному дослідженні висвітлює специфіку ментального сприйняття священнослужителів у традиційному середовищі Буковини, наголошуючи на його неоднозначності [26, с. 126]. Та все ж таки означене питання потребує ґрунтовнішого вивчення. Виходячи з цього, метою нашої статті є соціопсихологічна характеристика українського селянства Буковини в період перебування краю у складі Австро-Угорської імперії, висвітлення таких аспектів як ставлення до праці (впровадження нових, більш ефективних методів господарювання), взаємовідносини в громаді та з іновірцями, особливостей сімейних стосунків, народної правосвідомості і моралі, особливостей світогляду і релігійності.

Тогочасне українське населення Буковини, як і інших регіонів України, можна віднести до традиційного суспільства, котре базувалося на сільському господарстві, тобто на виробництві та збереженні продуктів харчування. Цьому суспільству була абсолютно чужою західна ідея про те, що природа є пізнавальною системою, успішне вивчення якої дозволяє створювати могутні технології. Світогляд, на якому трималося це суспільство, не передбачав інтенсивного пізнання і засвоєння природи. Він базувався, швидше, на стійкому співробітництві між природою і суспільством, у ході якого природа не тільки приносить суспільству скромні, хоча й постійні продукти харчування, але одночасно ніби санкціонує, виправдовує суспільний устрій та служить його відображенням [28, с. 676].

Одним із перших авторів, хто приділив увагу характеристиці селянства в період перебування краю у складі Молдавського князівства*, був його колишній воєвода Д. Кантемір, який у своєму «Описі Молдавії» подав досить змістовну інформацію: «вони не турбуються, щоб примножити достаток своєю працею, але задовільняються лише тим, що їм вистачає на прожиття на один рік, або як кажуть вони, до нового хліба» [4, с. 151].

Перші свідчення про місцевих сільських жителів після інкорпорації краю до складу імперії Габсбургів знаходимо у донесенні Галицькому генеральному командуванню від 14 лютого 1781 р. глави окупаційних властей – австрійського генерала Карла фон Енценберга. Він, зокрема, характеризував буковинських селян як людей не привичаєних до дисципліни, порядку і господарства. Причому причину цього він вбачав у тому, що селяни не мали власної садиби і поля, а будували свій будинок на чужій землі, яку в будь-який час міг відібрати поміщик. Далі генерал пропонував своє бачення вирішення даної проблеми: «якщо б ці причини усунути і дати селянину власну землю, яку можна передавати в спадщину, він будував би свій будинок краще і устатковував би дорожче. В результаті цього сільське населення Буковинської округи, подібно до інших більш влаштованих країв, з часом стало б прихильним до господарських справ і до кращого обробітку власної землі...» [10, с. 43]. Так само характеризував стан господарства і водночас місцеве селянство представник молдавського боярства Василь Балш, який зазначав, що «землеробство в краї знаходиться в жалюгідному становищі, так що майже кожий селянин засіває лише таку кількість землі, збір з якої ледве може покрити його потреби протягом року» [10, с. 57-58].

По суті, те ж саме писав майже через сто років потому журналіст і етнограф Г. Купчанко: «Земля Буковини взагалі дуже родюча, лише це багатство природи постійно знищується первісним ставленням до землеробства; земля удобрюється лише німецькими колоністами і заможними українськими землевласниками. Що стосується селян, то вони гадають, що в землі вистачає власних сил настільки, що вона без будь-якого добрива з їхнього боку може прогодувати їх з сім'ями» [17, с. 22]. На шпальтах газети «Русска правда», редактором якої був Г. Купчанко, дослідник розвинув свою думку: «Саме своє господарство не вміють провадити так, щоб мати з нього прибуток. Вони (селяни. – *І. В.*) не знають навіть, як гноїти поле, а тим часом гноєння поля є найпростіша і найпотрібніша справа в сільському господарстві. Наші господарі не розуміють і того, як тримати і як збирати гній. І потім один одному скаржаться, що в них родиться слабке збіжжя, і що з нього не стане ні для корму, ні на всякі інші потреби» [8. – 1889. – 1 січня].

Про те, як селяни ставились до використання штучних добрив, писав журнал «Наука»: «Ми бачили, як люди сміялись, коли економ одного маєтку, привізши підводу порошковатого гіпсу, наказав посипати ним конюшину, але ми бачили й здивування тих самих людей, коли виявилось, що посипана гіпсом конюшина мало не вдвоє вище і буйніша виросла» [6. – 1890. – № 1, с. 26]. Подібне писав і дослідник Ф. Мерлін: «Мужики, що виділи, як ми все більше гноїмо штучним навозом, пророкували нам от-якої: «Гай. Гай. Ви попечетесь з штучними навозами! Той штучний гній повитягає всі соки з землі так, що за кілька років вона вже нічого не вродить. Однак сі мужицькі мірковання не сповнилися, бо ви-

датність нашого поля не зменшилася, а росла з року на рік, так, що по часі й інші селяни дістали охоту наслідувати нас. Вони пробували й собі гноїти поле штучним навозом, але се їм часто-густо не вдалося, бо вони ходили коло діла на осліп і недбало» [19, с. 18]. Траплялися випадки, коли селяни усвідомлювали необхідність використання добрив: «Побачивши восени, як мало ми зібрали зі всього нашого поля, мусила я прийти до переконання, що менше землі, але добре погноєної і старанніше дало би нам кращий збір і навіть заощадило би нам багато праці» [19, с. 8].

Використання селянами добрив все ж таки не було безнадійною справою, оскільки траплялися такі господарі, яких цікавили нові методи господарювання. В цьому відношенні цікава стаття, вміщена в «Ілюстрованому буковинському православному календарі», автор якої розповідає про те, як він займався виготовленням компосту (від лат. – суміш – суміш землі і перегнилих відходів з господарства): «Щоб навчити газду, що це шкода, викидати на вулицю вапно з стін, переносені постолі, всіяке дрантя і т.п., пішов я одного разу до нього і прошу дуже чемно, щоб дозволив мені визбирати все, що він за ворота викинув. Він посміхнувся і дозволив. Коли мій слуга почав збирати вапно і попіл, якісь шкорочки, він спитав мене: «А нащо вам того треба?» «Я вам скажу, відповів я. Шкорочки, сукно я загребу в гній, а з часом воно там переробиться на добрий гній. А вапном і попелом я посиплю гній і він стане ще ліпший». Тоді звернувся газда до жінки і каже: «Щоб ти мені від сьогодні більше не викидала так на вулицю!» [3, с. 49].

Схожою була ситуація із впровадженням в господарську практику як поміщиками, так і окремими селянами фабричних землеробських знарядь. Більшість селян продовжували використовувати кустарні знаряддя не стільки через їхню дороговизну, скільки через упереджене ставлення до новинок техніки. Редактор газети «Просвещение» Г. Купчанко в одному з номерів цієї газети писав: «Наші мужики-хлібороби говорять звичайно: «Так як ми тепер робимо, робили наші тати й діди, їм жилося при тому добре, бо мали що їсти». Люди, які так говорять, є зовсім темні і глупі люди, які нічого не бачать і нічого не розуміють. Давно жилося мужикам-хліборобам краще через те, що, по-перше, давно у мужиків-хліборобів було більше землі, як тепер; по-друге, давно було все дешевше, як тепер; по-третє, давно в нас і взагалі було менше життєвих потреб, ніж тепер; по-четверте, давно всі люди були неосвіченими і не практичними; по-п'яте, давно були менші тягарі, податки і т.д. ніж тепер; по-шосте, а це – найголовніше, давно не було машин для обробітку поля. Отже, машина є одна з найголовніших причин, як використовують їх другі, розумніші, практичніші люди ніж ми. На це один або другий скаже: «У нас, бідних мужиків нема грошей на машини, бо машини дорогі!» Це правда, свята правда, але на те ми й говоримо, щоб наші мужики-хлібороби заводили у себе господарські товариства і в спілці купували собі машини і обробляли ними своє поле. Що одна людина не в змозі зробити, спроможні зро-

бити двоє, троє, п'ятеро, десятеро людей, а тим більше п'ятдесят або сто людей, а в наших селах легко можуть постати товариства із 50 до 100 господарів або членів, які спроможні заплатити до каси товариства на перший рік по 20, 30 або 50 рейнських. З тих грошей дуже легко купити машини, кількадесят міцних коней і взагалі всього, що буде потрібно для обробітку поля членів товариства. Зрозуміло, що окрім машин, коней і людські руки потрібні до обробітку поля і що всі члени товариства зобов'язані однаково працювати і одні одним допомагати» [7. – 1889. – 3 січня]. Подібні дані знаходимо на сторінках іншої буковинської газети – «Добрі ради»: «Недавно появилися зовсім залізні плуги. Наші селяни думають, що такими тяжкими плугами тягше орати, ніж легкими (дерев'яними. – *І. В.*) [2. – 1891. – 5 марта].

Красномовним прикладом того, наскільки безгосподарним і байдужим до праці було буковинське селянство, є стаття, вміщена в часописі «Сельській господарь», де зазначалося наступне: «Як має господар 4-6 фалеч білого хліба, що разом приходить, а челядь його складається лиш з четверо, шестеро пар рук, а в селі робітника важко знайти, бо кожний своє хапає, то він вже не годен свій хліб вчасно зібрати. Найтяжче за косаря; треба аби рано вийшов, і поле недалеко було; аби не накладав 15 разів люльку, а 30 разів запалював, направляв, шпортав, вигортав; аби коло снідання, обіду, полуднику їв, а не дрімав, і не одходив десять раз на бік, що поле фальчі або морг викосив за день. Але таких рідко, найбільше викошують наші косарі 25-30 пражин. На 4-6 фальч потрібно по 3-4-6 косарів на день класти, аби за два-три дні викосити. Та звідки їх взяти? Косаря звичайно найважче дістати, а доброго дуже рідко, для того треба не раз і якому п'яниці, що його вже корчмар з корчми літом вигонить, що лиш ледве косою махає, і по землі повзає, 40-50 крон і харч (ще й три рази горілки) дати, що до купи 80-90 корон робить...» [9. – 1878. – 15 червня].

Отже, місцеве селянство навряд чи можна було назвати працьовитим. Цю обставину можна вважати закономірністю, що була характерною не лише для буковинських русинів (українців). Наприклад, русини сусідньої т. зв. «руської Буковини» (сучасна територія Хотинського р-ну. – *І. В.*) за свідченням етнографа П. Нестеровського, «дуже важкі на підйом... той хто відмовляється (від заробітку), продовжує у себе вдома філофськи жувати один черствий хліб чи їсти в дірявій, підбитій вітром хаті прогірклу мамалигу з квашеними огірками...» [21, с. 672].

Будучи консервативними, а також проявляючи недовіру до кожної новачі, селяни дуже міцно трималися за звичаї своїх предків і їх майже неможливо було переконати в безпідставності своїх переконань [31, с. 120]. Тільки тоді, коли ставало очевидним, що старий спосіб господарювання себе більше не виправдовує, вони починали скаржитися: «ей, якби я то був знав, що так буде, я був робив інакше – надумався по шкоді, набрав розуму по шкоді» [11. – 1912. – 20 травня]. Варто зазначити, що дана картина не була якоюсь винятковою чи типовою тільки для Буко-

вини. Незважаючи на віддаленість і розмежованість державними кордонами, подібне явище можна було спостерігати і в Наддніпрянській Україні. На думку Ю. Присяжнюка, через консервативність «змлеробського» менталітету більшості населення України в «епоху капіталізму» виявилися живучими ідеї натуралізації, своєрідного селянського егалітаризму. Психологічно, можна сказати генетично, пересічний хлібороб протистояв будь-яким переминам, якщо вони хоч якось загрожували усталеному способу його господарювання, звичним соціально-економічним зв'язкам [22, с. 302]. Думки селянина роїлися (часто навіть у снах) здебільшого навколо власного господарства. Побоювання несприятливих погодних умов, сумніви за долю врожаю повсякчас посилювалися турботами про худобу, доповнювалися переживаннями за здоров'я та працездатність членів родини. Натуралізм ментальності українського хлібороба виявлявся в надмірній моральній абсолютизації значущості фізично виснажливої праці [23, с. 25].

Характеризуючи жителів гірської частини краю, дослідники австрійської доби відзначали їхню гостинність і привітність, вони завжди з радістю приймали гостей, відмовляючись брати за це плату [32 с. 101]. Жителі рівнинної частини краю в цьому відношенні нічим не поступалися своїм одноплемінникам. Підтвердженням цьому можуть слугувати слова Л. А. Симиґіновича-Штауфе: «Хто бажає насолодитися гостинністю, той повинен піти до русина. Якщо дома немає ні хліба, ні грошей, то їх швидко беруть у борг у єврея. Якщо не вистачає постелі, то гість спить під теплими ковдрами, а сім'я – на лавках, ледве вкрита одягом, або долі, або надворі в сні...» [36, с. 47].

Заняття скотарством, що було одним з головних видів господарської діяльності гуцулів, вплинуло на формування стереотипу заможного господаря: вони оцінювали своє майно за кількістю великої рогатої худоби, коней, овець, кіз і свиней. Коли керівництво громади визначало розміри податку, які повинні були сплачувати окремі її члени, то бралася до уваги саме кількість худоби. Саме тому в гуцульських прислів'ях досить часто згадуються домашні тварини: «Як бик звик, так і реве», «І коза ціла, і вовк не голодний» [33, с. 276]. Однак вони не цінували по-справжньому багатство. Основна їхня радість, за словами львівського дослідника Б. Гаке, «є те, що є можливість напитися досхочу горілки» [32, с. 101]. Поряд із цим дослідники називають ще один суттєвий недолік у поведінці горян – їхні вільні моральні погляди, які були наслідком особливих гірських умов [33, с. 273]. Тому й не дивно, що поширеним явищем серед горян стали венеричні захворювання, які були принесені сюди росіянами після останньої війни з Портою, що супроводжувалося надзвичайною розпустою серед місцевого населення. За свідченням Б. Гаке, один із горян утримував удома невеличкий гарем [32, с. 101]. Досить поблажливо ставилися до згвалтування жінки, про що свідчило прислів'я: «Дівка і корчма кожному вільна» [31, с. 143]. Більше того, за свідченням етногра-

фів XIX ст., гуцули ділили усе зі своїм гостем, а в давніші часи – іноді навіть свою дружину [15, с. 34].

Найбільш критичним у своїх судженнях про гуцулів був священик С. Воробкевич, який тривалий час працював парафіяльним священиком у Руській Молдавиці: «Гуцул загалом зледащилий чоловік, п'яниця, злодій, раб жидівський – рідко, дуже рідко знайдеш де ще чисту душу. П'янство, злодійство, куревство, лінивство, сварка – то свойства гуцулів. Моя парафія має п'ять кадастрових миль і близько 2500 душ – і велика річ, знайти 4-5 справедливих людей. Всі індеферентні проти церкви, поступу і всього доброго» [5, арк. 17].

Загальноприйнятою нормою для русинів (жителів рівнинної частини краю), як і гуцулів було зустрічати гостя біля дверей хлібом і сіллю, а коли гість відходив, господарі виряджали його з їдою і випивкою до дверей, за ворота, навіть до краю села [35, с. 254].

Головною цінністю у русинів була земля. Садибні ділянки обгороджувалися парканами, межами, купами землі тощо. Змінити межу вважалося тяжким гріхом, за народними уявленнями – сусіди, які не живуть у злагоді через межу, на тому світі будуть рвати один одному волосся. Спільною власністю у селян вважалися: вода в струмках і річках разом з рибою, вигін, церква, дороги, криниці у полі, містки, каміння на річках, сухе дерево в лісі, колоски, що залишалися на полі після жнив, гриби, ягоди і малина, дичина в лісі [35, с. 254].

Поняття законності в русинів Буковини відповідало загалом і в цілому уявленням будь-якого народу: «Що мені приємне і добре, те правильне; тому я повинен намагатися не робити іншому те, що мені було б неприємно, бо це незаконно і карно» [31, с. 142]. Правосвідомість русинського селянина визначалася його поглядами на соціальне життя і були доволі односторонніми, ґрунтувалися на старих нормах звичаєвого права. Так, на їхнє переконання, красти не можна, бо за це чекало покарання, однак крадіжка дичини, риби або дерев з лісу не вважалася жодним гріхом, оскільки Бог це створив для усіх людей. Якщо вкрасти з нужди або з голоду, то це також не гріх, тому що Бог не бажає, аби хтось голодував [31, с. 142].

Типовим для тих часів було ставлення буковинських селян до імператора. «Цісар добрий, але його комісари злі», – таке прислів'я було поширеним серед буковинських селян. Загалом дослідники австрійської доби відзначали, що буковинські селяни прихильно ставилися до августійшого монарха: «Їхня любов, вірність і прихильність до особи Його величності проявляється у всьому. Вони бачать в особі монарха вищу державну владу; від його імені здійснюється урядування і чиниться суд, тому вони також повинні коритися судам та цісарським органам влади» [31, с. 142].

Випадки спротиву офіційній владі траплялися часто, але носили переважно пасивний характер. Е. Фішер навів приклад, коли за рішенням суду в одній громаді відібрали пасовище. Тоді всі жителі, виставивши попереду жінок з дітьми, вийшли на пасовище і зайняли його, а коли їх

намагалися прогнати, то вони не чинили активного опору, а лягли на землю й не дали можливості її розорати [31, с. 143].

Говорячи про осіб, які серед селян користувалися авторитетом, у першу чергу треба назвати поміщика. Селяни взагалі досить поштиво ставилися до панів, висловлюючи свою смиренність і відданість, але, за словами етнографа Л. Симигіновича-Штауфе, доки нужда не змусить його – з великою неохотою виконує поміщицькі бажання [36, с. 45]. Дослідник зазначав наступне: «якщо назустріч йому (селянинові. – *Л. В.*) йде хтось у камзолі – однаково, чужий чи член його нації, виявляючи свою привітність і люб'язність, селянин дивиться на нього з недовірою і навіть після кількогодинного спілкування він не зрадить навіть виразом свого обличчя, що він, нарешті, схильний виявити довірливо свої знання і вміння, свої почуття і свій спосіб мислення» [36, с. 45].

Вчителя селяни розглядали як основу для існування школи і, оскільки вони не любили її, то не дуже прихильно ставилися до нього. Важливими особами у селі був дяк або даскал, багаті, заможні господарі та старі відставні солдати [35, с. 254]. У разі хвороби селяни зверталися по допомогу не до лікаря, а до старих людей і відставних солдатів, які явно користувалися значно більшим авторитетом, ніж лікар [36, с. 41].

Якщо селянин мав якийсь правовий спір, то він охочіше звертався з цього питання до голови громади або до священика, ніж у суд. Адвоката він боявся, «як пекельного вогню, бо вважав, ніби той має око на його майно» [31, с. 143], при цьому буковинські селяни говорили про адвокатів, що «адвокат пише й пише, але завжди по твоїй шкірі» [36, с. 255]. Не менш критично ставилися селяни і до судді, про що свідчить вислів: «Товстий як суддя, огрядний як попадає!» [36, с. 40] Селяни намагалися уникати свідчень у суді, де обов'язковою умовою була клятва. Душа клятвopушника, за народними уявленнями, діставалася чортові, але якщо хтось під час принесення клятви сховав під пахвою камінь, тому не зашкодить його брехлива клятва і кара за гріх у такому випадку падала на камінь [36, с. 255]. Священною вважали русини клятву, зокрема, якщо вона була висловлена в церкві на розп'ятті. Фальшиве свідчення у суді траплялося рідко, оскільки селяни вірили, що в того, хто неправдиво клянеться, відсохне права рука або в його помешкання вдарить блискавка, у будь-якому випадку його душа потрапить чортові в руки [31, с. 106].

Буковинські селяни не проявляли якоїсь надмірної активності у вирішенні справ громади. Як відзначав Л. Симигінович-Штауфе, «в інших краях нам часто доводилося спостерігати, з яким ентузіазмом збираються члени громади до управи, обговорюючи там громадські інтереси, або приймаючи адміністративні рішення. З усього цього на Буковині немає жодного сліду і бесіда, яку там можна почути, звичайно обмежується приватними випадками, що відбулись у родинах» [36, с. 48].

Сімейні стосунки буковинців можна визначити як типово патріархальні. За свідченнями Е. Фішера, чоловік керував у сім'ї деспотично. Його

погляди, його воля служили єдиним мірилом добра і зла у всіх сімейних справах. Дружина і діти повинні його слухатися, а найменша спроба спротиву батьківській волі придушувалася найжорстокіше [31, с. 139].

Згідно з народними морально-ціннісними і духовно-етичними уявленнями, поведінка жінки у повсякденному побуті регламентувалася жорсткими правилами, дотримання яких вважалося загальнообов'язковим. Д. Кантемір з цього приводу зазначав наступне: «... вважається, що немає нічого гіршого, як відкрити волосся заміжньої жінки або вдови; як важкий злочин розцінюється оголення голови жінки в публічному місці. Навпаки, у дівчат вважається ганьбою покривати голову хоча б найтоншою хустиною, оскільки непокрита голова символізує незайману чистоту» [4, с. 156].

У ту епоху досить ретельно стежили за моральною поведінкою дівчат. Ця традиція, природно, поширювалася і на буковинський край. За свідченням того ж таки Д. Кантеміра, «... якщо донька виявиться незайманою, то не тільки все буде добре, але для батьків влаштовується пишний бенкет, на якому після другої страви показують всім сорочку на тарелі зі знаками, що свідчать про те, що їх донька була цнотливою; на цей таріль кожний кладе дрібні гроші... Якщо ж донька зганьбила себе до шлюбу, то наступного дня наречений збирає своїх близьких родичів і оголошує їм, що в нього наречена виявилася нечистою (цим словом називають розпусних жінок). Готується найгірший віз з порваною збруєю, до нього запрягають замість коней батьків нареченої, і їх змушують, підганяючи батогами, відвезти доньку додому як розпусну жінку. Нікому не дозволяється перешкоджати цьому ні на вулиці, ані в дорозі, і якщо хто-небудь наважиться звільнити батьків, то буде покараний, окрім побоїв, ще й судом, як порушник законів і звичаїв старовини. Крім того, весь посаг залишається у нареченого, і якщо він зробив які-небудь витрати на весілля, то й це стягується по присудженню з безпечних батьків зганьбленої доньки» [4, с. 166]. За свідченням етнографів ХІХ ст., дівчата, які вели аморальний спосіб життя, зневажалися: вони повинні були ходити з покритою головою [29, с. 46].

Беззастережне підпорядкування жінки чоловікові засвідчується вже під час весільного обряду. Як зазначали автори нарису про буковинських русинів Р. Кайндль і О. Манастирський, «... ті три удари, котрі молодий завдає молодій, як тільки вона збирається залишити разом з ним батьківський дім, символізують все життя русинської сільської жінки. Так само, як батьки демонструють своє право на володіння нею тим, що вони видають її за кого хочуть, і так само, як право розпоряджатися сестрою, старший брат продає її молодому, так і молодий тими трьома ударами показує, що жінка тепер перейшла у його власність. Хоч наречена на весіллі захищена від ударів подушкою, та все ж цей ритуал залишається зловісним символом на майбутнє [34, с. 66], недарма русинське народне прислів'я каже: «Жінка небита, як коса неклепана» [1, с. 5]. Ставлення чоловіка до дружини проявляється в тому, як він про неї говорить, – ніколи не називає її на ім'я, а каже «сеся – ця» або «челядина», тобто та, що

належить до домашніх (слуг). Селянин кличе свою жінку як собаку, додаючи до її імені – «ня», та навіть і хлопечь, коли запрошує дівчину танцювати, робить це свистом [34, с. 66].

Фактично чоловік був володарем своєї жінки. Особливо чітко підпорядкування жінки чоловікові проявлялося у жителів гірської частини краю. Коли чоловік і жінка йшли однією дорогою, то, як правило, вона відставала від нього щонайменше на один крок. Якщо потрібно було нести вантаж, то, як правило, це робила жінка. Верхового коня, зазвичай, використовував чоловік, у той час як жінка поруч йшла пішки. При вході в будь-який дім чоловік завжди йшов попереду. Про смерть жінки гуцул казав, що вона загинула, погинула [15, с. 27].

Буденною справою були фізичні побої жінки, при цьому гуцул керувався правилом: «Якщо хочеш мати добру жінку, то мусиш гатити в неї, як у дерев'янку» [15, с. 27]. Життя жінки не дуже високо цінувалося: вбивство її не вважалося великим злочином. Вагітні жінки, незважаючи на стан свого здоров'я, працювали до самих пологів. Жінки-гуцулки займалися всім господарством, у той час як чоловіки рубали ліс і скручували плоти (дараби). Як зазначав свого часу етнограф-аматор, священик з с. Плоска В. Козаришук, «...жахливо навіть дивитися, як стоїть тяжка (вагітна) на стозі сіна» [13, с. 542]. Городніми справами також займалися, як правило, жінки, за винятком оранки землі і сінокоосу, проте чоловіки ніколи не громадили сіно, не носили копиць на жердинах, не стояли на сінах, «бо то челядинська робота» [13, с. 542]. Досить часто під час роботи жінки й народжували дітей: «Вона болісно ходить, підтримуючи живота руками, допоки дитина не висковзне на поміст, прикритий джеружиною» [13, с. 542]. Якщо ж вагітна жінка «скинула» дитину, то вірили, що в потойбічному світі вона змушена буде її з'їсти [34, с. 82].

Досить важко русини сходилися з представниками інших націй, за винятком хіба що євреїв. Незважаючи на те, що євреї були постійним об'єктом насмішок і великої кількості анекдотів і розповідей, все ж селянин охоче звертався до них, цілком добровільно йшов у найми, виконував усі господарські роботи: орав його поле, обробляв його, збирав урожай, постачав на базар його врожай тощо. На думку Л. Симигіновича-Штауфе, це пояснювалося трьома обставинами: «по-перше, впертий селянин вважає, що у дні його біди лише євреї був готовий прийти йому на допомогу; по-друге, він відчуває свою безпорадність і неможливість одержання підтримки від інших людей, а лише знову від спекулянта, який зараз використовує його фізичні сили, як раніше скористався з його фінансових можливостей і, нарешті, по-третє, він знає, що продажем горілки займається в основному лише євреї. Горілка ж є тим нектаром, який вгамовує всі його страждання на цьому світі» [36, с. 44].

Варто звернути увагу також на те, як буковинське селянство ставилося до циган. В уяві буковинців настільки закріпилась асоціація про циган як чужаків, нездатних подбати про зовнішній вигляд, що випадки, коли

кліше не співпадало з дійсністю, автоматично виштовхувались за грань неможливого. Традиційне для циган захоплення яскравими предметами було відмінним від звичаєвості населення Буковини, тому природною реакцією сусіднього населення на таку рису було несприйняття, засудження та висміювання [27, с. 206-207]. Варто зазначити, що й самі дослідники мимоволі опинялися в полоні етностереотипів. Так, Д. Дан зазначав, що цигани – старі і молоді, чоловіки і жінки, навіть грудні діти (!) мають пристрасть до куріння тютюну [29, с. 333].

Особливістю національної самосвідомості буковинців було те, що вона базувалася на церковному ґрунті. Лексема «бог» була настільки часто вживаною в буковинському середовищі, що втрачала в окремих випадках лексичне навантаження і використовувалася у мовленнєвих штампах [25, с. 206]. Про глибoku релігійність населення Буковини писав свого часу екс-воєвода Молдавії Д. Кантемір: «Жителі верхньої Молдавії менш войовничі й не відчувають пристрасті до війни, а воліють спокійно добувати свій хліб у поті чола свого. Вони вкрай набожні. Тому тільки в одній Сучавській окрузі налічується до шістдесяти кам'яних церков, а у всій верхній Молдавії більше двохсот більших монастирів з кам'яними будівлями. У горах живе дуже багато ченців і пустельників, які присвячують богу своє відокремлене життя, удаліні від мирської суєти» [4, с. 160]. Особливо непримиренно ставилися молдавани до католицької віри, хоча угорці, піддані тієї ж країни, майже всі сповідують католицизм і мають свого єпископа в Бакеу. Молдавани кажуть, що інші псевдовчення самі себе виявляють і їх можна легко відрізнити від щирої віри; папісти ж (католики. – *I. В.*) приховують свій вовчий норов під овечою шкірою й називають прихильників грецької церкви то побратимами, то схизматиками, то тими, які не мають глави, тому що молдавани не визнають папу римського главою церкви, а іноді і еретиками, внаслідок чого відбувається те, що простий народ майже не може відрізнити істину від неправди й уберегтися від цих отруйних вчень. Сама ж головна причина, що не дозволяє нам похитнутися у вірі, є та стійкість, з якою молдавани дотримуються східної церкви й ухилиються від усяких нововведень [4, с. 172]. Разом з тим, у самих монастирях будь-якого подорожнього завжди приймали охоче: «який би гість туди не прийшов, православний чи іудей, турок чи вірменин, його не тільки радо приймуть, але й повинні годувати і утримувати за можливостями монастиря з пристойною поміркованістю, навіть якщо він захоче залишатися там цілий рік зі своїми супутниками і волами, скільки би їх не було» [4, с. 185].

Згідно з фаталістичними уявленнями селянина, його доля була в божих руках, тому він і не боявся небезпек, покладаючись на Бога [31, с. 102]. Сільський священник-панотець у більшості випадків був порадиником для всіх, помічником у процесах, хворобах, шлюбних суперечках, причому неприятели часто підкорялися його вирокові [35, с. 254]. Негативно ставилися буковинські русини до тих, хто змінював віру, вважаючи

їх такими, що не належать Богу [30, с. 51]. Втім, ставлення селянства до служителів культу не можна охарактеризувати однозначно. Попри глибоку релігійність буковинців і прихильне ставлення до своїх душпастирів, все ж таки вони намагалися якомога рідше звертатися до них, оскільки кожне таке звертання вартує йому курки або принаймні яйця [36, с. 45]. Якщо під час виконання церковних обов'язків місцевий священик уявлявся своїми прихожанами як особа, святішу за яку не можна собі уявити, бо все благословення йде від нього, то буквально за якусь годину він ставав для своєї пастви злим демоном. Тому під час зустрічі з священиком за межами церкви, селяни потай хрестилися і кидали вслід священику декілька соломин з воза або шпильку з одягу [36, с. 45]. Характерно, що подібним забобоном переймалися не лише буковинські селяни, але й окремі представники знаті. Так, Ом. Попович, згадуючи у своїх мемуарах про релігійність луковецького дідича, відомого громадсько-політичного діяча Буковини Миколая фон Василька, зауважував: «Годі мені поминути одну характеристичну черту Василька, а саме його глибоку набожність. В його домі в Чернівцях горіла перед образом, мабуть Матері Божої, день і ніч електрична лампочка, хоч як рідко перебував він дома. Він не минав, ідучи, придорожного хреста, щоби не перехрестився. За те священиків дуже не любив. Коли перейшов йому який дорогу, то уважав це за поганій знак. Одного разу був я з ним у Відні в каварні. Виходячи з неї, бачу, як Василько витягає з кишені папір, відриває кусник і кидає поза себе. На мій запит, чому це робить, відповів: «Чи не бачите, що он там Іван старший?» Так називали священика Прокоповича, завзятого румуна, що був «славянським» проповідником у чернівецькій кафедральній церкві» [цит. за: 26, с. 126].

Поряд із яскраво вираженою релігійністю не можна не відзначити і певні відголоси язичницьких вірувань, забобонність буковинського селянства. Очевидно, цей факт вразив І. Продана, який з цього приводу зазначав наступне: «Українці Буковини зберегли дохристиянські звичаї та обряди: у них збереглися і колядки, і весільні пісні, і поховальні обряди разом з давньоруською тризною; гуцули під час похорону все ще возять покійника на санях навіть влітку, як це було в часи Русі; у гуцулів не лише збереглися заклинання і заговори, але серед них славляться знахарі і чаклуни, які вміють не лише лікувати різні недуги, але й приворожувати серця і виганяти бісів» [24, с. 10].

Серед гуцулів великим авторитетом користувалися носії езотеричних знань – градівники, знахарі, які спеціалізувалися на відвертанні природних стихій (грому, граду, блискавки і т. п.). Зокрема, відомий буковинський священик і етнограф В. Козаришук писав з цього приводу: «Спочатку гуцул звертався до священика, але коли молитва не була прийнята Богом, то в такому випадку, за народними віруваннями, тільки один знахар міг допомогти у скруті і гуцули зверталися до нього за порадою. Знахар, як вірили гуцули, на все знав раду дати, і радив близьку на річці не

прати, і дощу чекати, і плювати в сторону хмар, щоб хмарників роздразнити. Деякі знахарі радили зарізати півня посеред села над рікою і поливати кров'ю воду, пустивши після цього півнячу голову за водою. Були й такі, що веліли всім жінкам в селі, заміжнім і дівчатам, роздягтися і вночі йти на межі села і там водою поливати межові копці (копанці). Що раз знахар скаже, то народом виконується свято» [13, с. 22].

Іноді переконання про можливість чаклунського впливу на погодні умови доводили до курйозних випадків. Зокрема під час будівництва залізниці на Буковині у 1865 р. люди пояснювали сухий рік чарівництвом будівельних підрядчиків з метою швидшого завершення робіт. Одного з них – англійця – спіймали і побили тільки за те, що він був помічений роздягнутим серед поля, коли приймав сонячні ванни. На думку селян, саме у такий спосіб він викликав посуху [20, с. 39].

Підсумовуючи вищесказане, можемо констатувати, що менталітет буковинського селянства визначали такі риси, як архаїзм і консервативність поглядів на умови праці. Орієнтуючись на повсякденні матеріальні потреби, вони не були далекоглядними і задовольнялися невеликими результатами праці, мало переймаючись проблемами ринкової економіки. Підсвідомо буковинські селяни не сприймали жодних інновацій, які «не вписувались» у традиційну систему їхніх поглядів на способи ведення господарства. Повсякденне життя засвідчує замкнутість буковинського селянства і наявність цілого ряду стереотипів у питаннях морально-етичної поведінки, правосвідомості, сімейних стосунків та міжетнічного спілкування. Духовний світ мешканців краю відображав стихійно-матеріалістичні погляди селян як на природу в цілому, так і на окремі природні явища, господарство та побут.

* *Примітка:* До 1774 р. терен Буковини називався «Горішня земля», територія якої охоплювала Чернівецьку, Сучавську та Хотинську волості [14, с. 157].

Джерела та література: 1. Буковинско-руски пословици (из сборника о. Димитрия Дана, пароха в Лужанах) // Буковински Ведомости. Орган политического общества «Народна Рада» в Черновцах. – 1895. – 12 марта. – С. 5; 2. Добри Рады. Часопись иллюстрована для господарства, домоводства и забавы (Рогизна). – 1891; 3. Илюстрований буковинський православний календар на рік звичайний 1898. – Чернівці: Русска рада, 1897; 4. Кантемир Д. Описание Молдавии. – Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1973. – XXVIII+218 с.; 5. Маковой О. Стаття про життя та діяльність С. Воробкевича // Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 386. – Оп. 1. – Спр. 38. – 80 арк.; 6. Наука. Иллюстрированное письмо для народа. – 1890; 7. Просвещение. – 1889; 8. Русска правда – 1889; 9. Сельскій господарь. – 1878; 10. Споконвічна українська земля. Історичні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною: Документи і матеріали. – Ужгород: Карпати, 1990. – 467 с.; 11. Хлібороб. – 1912; 12. Zieglauer F. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur zeit osterreichische occupation. – II Bildereiche. Die Jahre 1780 und 1781. – Czernowitz, 1895. – 176 s.; 13. В. М. К. [Козарищук В. М.]. Изъ буковинскихъ карпатскихъ горъ // Наука. Ежемесячный Иллюстрирован-

ный журналъ для русскаго народа за 1889. Годъ XVIII. – Вѣна: б/в, 1889. – С. 356-363, 407-412, 474-486, 541-547, 596-605, 611-665, 729-744; **14.** Гостюк А., Козак О. Молдавські літописи XV – XVIII ст. та опис Д. Кантеміра як джерело до реконструкції ментальності населення буковинського краю в епоху пізнього середньовіччя та раннього модерного часу // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Вип. 6. – Чернівці: Прут, 2004. – С. 157-161; **15.** Кайндль Р. Ф. Гуцули: їхнє життя, побут та звичаї. – Чернівці: Молодий буковинець, 2003. – 197 с.; **16.** Кожоляно Г. К. Етнографія Буковини. Т. 1. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 384 с.; **17.** Купчанко Г. Нькоторыя историко-географическе сведения о Буковине. – К.: Типография М. П. Фрица, 1875. – 314 с.; **18.** Маловичко С. И., Зайцева Н. Л. Сельская история в проблемном поле «новой локальной истории» [електронний ресурс] / режим дотупу: <http://www.newlocalhistory.com/node/11>; **19.** Мерлін Ф. Історія малого господарства // Читальня. Місячник для просвіти народу. – Чернівці, 1911. – № 5. – С. 3-20; **20.** Мисько Ю. Джерела до вивчення пережитків язичницьких вірувань на Буковині // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Вип. 2. – Чернівці, 2000. – С. 38-39; **21.** Нестеровский П. А. По русской Буковине (путевой набросокъ) // Историческій вестникъ. Историко-литературный журналъ. – 1908. – № 5. – С. 671-706; **22.** Присяжнюк Ю. Консерватизм ментальності хліборобського загалу (на матеріалах Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.) // ПССІАЕ. – Т. 1. – Чернівці, 2001. – С. 299-304; **23.** Присяжнюк Ю. П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) // УДЖ. – 1999. – № 3. – С. 23-33; **24.** Продан И. С. Буковинские очерки. Забытый русский уголокъ въ Австрiи. – Харьковъ: Типографія «Мирный трудъ», 1914. – 32 с.; **25.** Стринадко Т. Ментальність буковинців за творами Юрія Федьковича // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Вип. 6. – Чернівці: Прут, 2004. – С. 205-210; **26.** Чучко М. «И възят Бога на помощь»: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). – Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 368 с.; **27.** Чучко М., Грябан В. Моделі «виключення»: цигани Буковини в літературно-етнографічних текстах другої половини XIX – початку XX ст. // Буковина: історичні та етнокультурні студії. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання». – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – С. 204-211; **28.** Юрій М. Соціокультурний світ України. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.; **29.** Dan D. Die Zigeuner // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort un Bild. Bukowina. – Wien, 1899. – S. 330-338; **30.** Dan D. Rutenii din Bukowina. – București: Socesc. Extr. din Analele Academiei Române. Ser. 2. T. 35, 1913. – 44 p.; **31.** Die Bukowina. Eine Allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне красзнавство / Переклад з нім. Ф. С. Андрійця, А. Т. Квасельского / Науковий редактор: В. М. Ботушанський – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 488 с.; **32.** Haquet V. Bucovina în prima descriere fizico-politică. – Călătorie în Carpații Dacici (1788-1789). – Radauți: Septentrion, 2002. – XXVI+136 p.; **33.** Kaindl R. Die Huzulen // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort un Bild. Bukowina. – Wien, 1899. – S. 272-282; **34.** Kaindl R., Manastyrski A. Die ruthenen in der Bukowina = Кайндль Р., Манастирський А. Русини на Буковині. – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – 192 с.; **35.** Manastyrski A. Die Ruthenen // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort un Bild. Bukowina. – Wien, 1899. – S. 228-271; **36.** Simiginowicz-Staufe L. A. Die Volkergruppen der Bukowina. – Czernowitz: Druck und Verlag von H. Czopp, 1884. – 203 s.